УДК 811.512.145

Ф.Ф. Гыйлемшин

РӨСТӘМ ГАЛИУЛЛИН ӘСӘРЛӘРЕНДӘ ЭМОТИВ ЛЕКСИКАНЫҢ КУЛЛАНЫЛЫШ ҮЗЕНЧӘЛЕКЛӘРЕ

Данная статья посвящена анализу эмотивной лексики, использованной в произведениях известного писателя Рустама Галиуллина. В исследованных текстах эмоциональность передается при помощи глаголов и эмоциональных слов. В них глаголы, отражающие такие эмоции, как радость, горе, страх, гнев, раскрывают внутренний мир героев, привлекают читателя и показывают историко-культурный контекст произведений. Семантическое разнообразие эмоциональной лексики, богатство синтаксических форм и контекстуальное употребление делают их глубокими и впечатляющими. В произведениях, посвященных таким героям, как Таджетдин Ялчыгул и Гиззатулла Рахматуллин, эмоциональные глаголы образуют смысловое и эстетическое ядро текста. Глаголы, выражающие радость, грусть, страх и гнев, раскрывают внутренний мир персонажей, вовлекают читателя и указывают на исторический и культурный контекст. Семантическое разнообразие эмоциональной лексики, богатство синтаксических форм и контекстное использование обуславливают смысловую глубину и выразительность литературных текстов.

Ключевые слова: эмотивная лексика, положительные эмоции, чувство, произведение, персонаж, эмоционально-экспрессивные слова, фразеологизмы, эстетические особенности.

This article is devoted to the analysis of emotive vocabulary used in the works of the famous modern Tatar writer Rustam Galiullin. In the studied texts, emotionality is conveyed with the help of verbs and emotional words. In them, verbs reflecting such emotions as joy, grief, fear, anger, reveal the inner world of the characters, emotionally attract the reader and show the historical and cultural context of the works. The semantic diversity of emotional vocabulary, the richness of syntactic forms and contextual use make them deep and impressive. In the works dedicated to such heroes as Tadzhetdin Yalchygul and Gizzatulla Rakhmatullin, emotional verbs form the semantic and aesthetic core of the text. Verbs expressing such emotions as joy, sadness, fear and anger reveal the inner world of the characters, emotionally involve the reader and indicate the historical and cultural context. The semantic diversity of emotional vocabulary, the richness of syntactic forms and contextual use make the works deep and impressive.

Keywords: emotive vocabulary, positive emotions, feeling, work, character, emotionally expressive words, phraseological units, aesthetic features.

Әдәби текст тел чаралары ярдәмендә дөньяның сәнгатьле картинасын чагылдыру, кеше кичерешләрен һәм рухи дөньяны ачу өчен хезмәт итә. Эмоциональ лексика әсәрләрдә геройларның эчке дөньясын күрсәтүдә, укучыны эмоциональ яктан җәлеп итүдә һәм әсәрнең тәэсир көчен арттыруда мөһим роль уйный. Бу мәкаләдә

танылган язучы Рөстәм Галиуллинның 2017 елда Казанда нәшер ителгән «Васыять» китабына кергән «Васыять», «Әдрән», «Босой-окко», «Җиһан», «Көзге», «Дәвам» әсәрләрендә эмоциональ лексиканың кулланылыш үзенчәлекләре өйрәнелә. Әлеге әсәрләр тарихи вакыйгаларны, кеше психологиясенең тирән катламнарын һәм татар халкының рухи дөньясын чагылдыра.

Тикшеренүнең максаты – эмоциональ лексиканың текстларда кулланылышын, аның семантик һәм стилистик үзенчәлекләрен анализлау, шулай ук әсәрләрдәге эмоциональлекнең укучыга тәэсирен ачыклау.

Тикшеренү текстология, лингвистика һәм әдәбият белеме кысаларында формалашкан теоретик концепцияләргә нигезләнә. Ш. Балли [2], Н. Арутюнова [1], И. Носенко [5] кебек галимнәрнең хезмәтләре эмоциональлекнең тел чаралары аша чагылышын өйрәнүдә мөһим урын алып тора. Методологик яктан структур-семантик анализ, контекстуаль интерпретация һәм компаратив ысуллар кулланыла. Бу ысуллар текстагы эмоциональлекнең төрле аспектларын – геройларның эчке кичерешләрен, хис-тойгыларын һәм реакцияләрен ачыкларга мөмкинлек бирә. Мәсәлән, эмоциональ фигыльләрнең кулланылышын тикшергәндә, компаратив анализ ярдәмендә, семантик яктан бердәй булган очракларда да, эмоциональлекнең төрле дәрәҗәләре ачыклана. Бу ысул текстның эмоциональ тәэсирен һәм укучыда тудырыла торган резонансны тирәнрәк аңларга ярдәм итә.

Р. Галиуллин әсәрләрендә эмоциональ лексика геройларның эчке дөньясын ачуда һәм тарихи-мәдәни контекстны күрсәтүдә зур роль уйный. Уңай эмоцияләрне белдерә торган лексика аеруча игътибарга лаек. *Шатлык* төшенчәсе әсәрләрдә киң таралган һәм *шатлану*, *сөенү*, *куану* лексемалары ярдәмендә чагыла. Татар теленең аңлатмалы сүзлегендә *шатлану* сүзенә «Шатлык хисе кичерү, куану, сөенү, канәгатьлек хисе тою» дигән төшенчә бирелә [7: 679]. Бу сүзләр контекстка бәйле рәвештә төрле эмоциональ тирәнлекне күрсәтәләр:

1. Тышкы шатлык: *Аларны* ***шатланып*** *кабул иттеләр* [4: 64]. Бу җөмләдә шатлык тышкы күрсәткеч буларак, ягъни персонажларның күренеп торган хисләре аша чагыла.

2. Эчке тирән шатлык: *Ир бала туса, алар моны кешеләргә* ***шатланып*** *хәбәр иткән* [4: 174]; *Динә Мөстәкыймовна алтын тапкандай* ***шатланды*** [4: 270]. Бу мисалларда шатлык геройларның тирән кичерешләрен ача.

3. Канәгатьлек белән бәйле шатлык: *Остаз инде ул шәкертенең үзеннән уздыруын күреп* ***куана*** [4: 93]; *Ялчыгол хәзрәт... улының әле һаман да гыйлемгә сусавын күреп* ***куанды*** [4: 129]. Бу очракларда *куану* фигыле горурлык һәм канәгатьлек хисен белдерә.

Шатлык хисен белдерүче тагын бер мөһим лексема – *көлү*. Сүзлектә бу лексема «Шатлык, канәгатьләнү, күңеллелек белдерү» дип аңлатыла [7: 320]. Автор көлүне төрле конструкцияләр белән баета, бу эмоциональлекнең дәрәҗәсен күрсәтә:

1. Нәзакәтле, тыйнак көлү: *Кыз **тыйнак** кына көлде* [4: 171]; *Хәзер исә **чырык-чырык** көлә* [4: 274].

2. Көчле, чиксез шатлык: *Азат абый **кычкырып** көлде* [4: 291]; *Табиб, башын артка ташлап, чын күңеленнән **рәхәтләнеп** көлде* [4: 347].

3. Тәрбия дәрәҗәсе: *Габделкәримнең сүзләреннән ирләр тагын **шаркылдап көлде*** [4: 54].

Тискәре эмоцияләрне белдергәндә, *кайгыру*, *курку*, *ачу* кебек лексемалар актив кулланыла. *Кайгыру* сүзлектә «Кайгы хисе кичерү, хәсрәтләнү, борчылу» дип аңлатыла [7: 222].

Мәсәлән, еш кына бу сүзләр:

1. Пассив, көчсезлек белән бәйле кайгыны белдерә: *Габдерәхим бик **кайгырган**, әмма нишләсен* [4: 208].

2. Протест рухын чагылдыра: *Әби патша, губернатор өчен **кайгырмый** алар* [4: 30].

3. Конкрет курку объектын күрсәтә: *Бар **курыкканы** шул иде* [4: 52].

Автор әсәрләрдә курку хисен белдерү өчен еш кына *шүрләргә* фигылен дә куллана. Бу фигыль куркуның йомшаграк формасын белдерә: *Мәрьям абыстайның үз белдегенчә хәзрәтне вәгазьләп утырган иренең касыгына төртеп кисәтәсе килә, әмма **шүрли*** [4: 183]; *Ул үзе корт чагудан **шүрли*** [4: 362].

Кайгырту, борчылу хисләрен белдергәндә, *хафа* лексемасы, *хафалану* фигыле һәм *хафага кал-* конструкциясенең актив кулланылышы теркәлгән: *Миңлебикә Таҗеддин хәзрәтнең **хафасы** шул гына икәнен ишеткәч, сөенеп куйды* [4: 189]; *Инде утызга якынлашкан Җәмилә чын-чынлап **хафага** калды* [4: 328]; *Ул алда булачак хәлләр өчен артык **хафаланмады*** [4: 71].

Текстларда борчылу, курку хисләре шулай ук гарәп алынмаларыннан булган – *хәвеф* сүзе һәм *хәвефләнү* фигыле ярдәмендә дә белдерелә: *Әти – старшина, ул **хәвефне** алдан ук чамалый* [4: 150]; *Әллә сөенеп, әллә **хәвефләнеп**, ул тагын да суза төште* [4: 234]; *Тагын да **хәвефлесе** – шул наданнар әллә ниткән мисаллар уйлап чыгарып, халыкны дер калтыратып, ахырзаман белән куркытып тора* [4: 167].

«Васыять» китабында шулай ук *ачулану* төшенчәсен белдергән сүзләр дә киң урын алган. Сүзлектә бу төшенчә түбәндәгечә аңлатыла: «Ачулану – 1. кемгә яки нәрсәгә ачу килү, ачу тойгысында булу, бик нык үпкәләү. 2. Әрләү, орышу» [7: 57].

Әсәрләрдә әлеге фигыль йомшак ачуны белдерү өчен кулланыла: ***Ачуланма**, хәзрәт, изге догада бул, хәер-фатихаңны бир* [4: 148]; *Әй, мине **ачуланмагыз** инде* [4: 216]; *Миңа **ачуланма**, син әйбәт малай, үз итәм мин сине, – диде ул һәм кулын сузды* [4: 238].

Рөстәм Галиуллин еш кына, ачулану төшенчәсен белдергәндә, *сүгү* фигыленә дә киң урын бирә. Бу сүз көчле, агрессив ачуны чагылдыра: *Кычкырсын, **сүксен** иде ул – анысы берни түгел, әмма шулай тешен кысып, иренен тешләп кенә еламасын* [4: 241]; *Әгәр*

тотып ***сүксә****, кычкырса, болай ук авыр булмас иде, бу сүзләре исә аңымны томалады* [4: 251]; *Аның кадәр үк* ***сүкмә*** *инде аларны, Әтәч дус* [4: 359].

Әсәрләрдә тискәре хисне белдергән *елау* лексемасы да еш очрый: ***Еларга*** *ярамый иде* [4: 246]; *Үзем* ***елыйм****, үзем куркам, әмма авылга да кайтмыйча булмый* [4: 25]; *Аның әнисе Мәрьям турындагы юлларны* ***елый-елый*** *укый торган иде* [4: 18]; *Тәрәзә турысына чүгәләдем дә әллә нәрсәсенә Искәндәргә кушылып* ***елыйсым*** *килә башлады* [4: 240].

Елау хисе шулай ук үзенең күптөрлелеге белән аерылып тора һәм төрле конструкцияләр ярдәмендә белдерелә. Бу конструкцияләр дә геройларның эмоция дәрәҗәсен чагылдыру максатында кулланылалар. Мәсәлән, әсәрләрдә *иңрәп елау, акырып елау*, *өзгәләнеп елау*, *зар-зар елау*, *тыйлыгып елау, тәгәрәп елау* кебек конструкцияләр кайгының тирәнлеген һәм интенсивлыгын күрсәтә: *Вәли кинәт аны кочаклап алды да* ***иңрәп еларга*** *кереште* [4: 181]; *Әлеге сүзне ишеткәч, Аллаһияр* ***зар-зар еларга*** *керешә* [4: 201]; ***Акырып еларга*** *керештем* [4: 237]; *Бер үк вакытта шашынып-шашынып йодрык селкисе һәм* ***тыйлыгып-тыйлыгып елыйсы*** *килә* [4: 91]; *Сабирҗан кызы Өммегөлсем* ***өзгәләнеп елый*** [4: 148]; *...шул каенлык янында булсам, сикереп төшәм дә* ***тәгәрәп елыйм*** [4: 248].

Эмоциональ лексика әсәрләрдә тарихи вакыйгаларны һәм геройларның шәхси кичерешләрен берләштерүче күпер вазифасын да башкара. Елау, көлү кебек хисләрне тасвирлаган җөмләләр персонажларның хис-кичерешләрен моменталь рәвештә ачып бирә, шул ук вакытта укучыны әсәрнең эмоциональ атмосферасына чумдыра.

Еш кына әсәрнең телен төрләндереп җибәрү максатында, елау төшенчәсен белдергәндә, *күз яше* кушма сүзе ярдәмендә ясалган төрле конструкцияләр дә кулланыла: *Ул арада Вәли тагын* ***күз яшен түгә*** *башлады* [4: 182]; *Таҗеддин инде* ***күз яшен тыя*** *алмады* [4: 123]; *Ирнең* ***күз яше тәгәри*** *– ул аны сөртергә җыенмый да иде* [4: 332].

Бу төр фразеологизмнарның иске татар язма истәлекләрендә дә урын алуы авторларның телне тирән тоемлап, аның эчке мөмкинлекләреннән киң файдаланулары хакында сөйли: *Бу мискин, Мәула Колый,* ***яшьләр түксен,*** / *Иман әйтеп, тәгать кылып, гомер кичсен* [1: 25].

Куркырга, *борчылырга*, *көләргә*, *еларга* кебек фигыльләр текстта еш кулланылып, геройларның дулкынлану, курку, шатлык яки кайгы хисләрен ачык күрсәтә. Бу фигыльләрнең актив кулланылышы укучыда эмоциональ резонанс тудыра һәм әсәрнең динамиклыгын арттыра.

Еш кына тикшерелә торган әсәр текстларында, кызгану хисен белдергәндә, *кызганырга* фигыленең актив кулланылуы күзәтелә: *Петров фамилияле укытучы Нугайбәкне... бу юлы да* ***кызганмады*** [4: 28]; *Олылап каршы алдың, ачык чыраеңны* ***кызганмадың*** [4: 146]; *Анда исә ул үз-үзенә мактауны да, тәнкыйтьне дә* ***кызганмады*** [4: 354].

Көнләшү, ягъни «Берәр кешенең уңышын яки уңай сыйфатын күреп, шул уңышка, уңай сыйфатына кызыгып карау; көнчелек барлыкка китерү» [7: 321] төшенчәсен белдергән лексемалар текстларда зур урын алган: *Нугайбәк шундук аңлады: күптән инде аның абруеннан* ***көнләшеп****, яшертен генә теш кайрап йөргән берничә сәләтсез малайның эше бу* [4: 27]; *Кара бу Миңлебикәне! – дип* ***көнләште*** *көн дә Аллаһы Тәгаләдән юньле кияү сораган кызлар* [4: 178]; *Сәбәбе һаман да шул бер: алар аның гыйлеменнән, халык арасындагы абруеннан* ***көнләште*** [4: 200].

Әсәрләрдә геройларның тартыну, кыймау, уңайсызлану тойгыларын белдергән очракта *оялу* лексемасы киң кулланыла: *Ир,* ***оялып****, нидер әйтмәкче булды, әмма ихтыяры җитмәде* [4: 21]; *Китсәнә, Әдрән, Казан галимнәре алдында* ***оялмыйча*** *тагын! Булмаганны, юк-юк!* [4: 260]; *...тавышымның үземә хас булмаганча сыекланып чыгуыннан* ***оялып****, карашымны өстәлдәге кәгазьләргә батырдым* [4: 339].

«Васыять» китабында *кыенсыну* лексемасы да шул ук хисне белдергәндә актив кулланыла. Бу сүз әлеге хисне *оялу* лексемасына караганда, йомшаграк формада белдерә: *...сиңа иде, – диде Таҗеддин,* ***кыенсынып*** *кына* [4: 150]; *Шул арада Габдерәхим хәзрәт* ***кыенсынып*** *басып торган Таҗеддин хәзрәтне кочаклап алды* [4: 133]; *Кирәк булганда мөрәҗәгать итегез,* ***кыенсынмагыз*** [4: 342].

Текстларда эмоциональ лексика психологик портрет ясауда зур роль башкара. Эмоциональлек белән сугарылган фигыльләр аша каһарманнарның эчке дөньясы, аларның реакцияләре һәм хисләре ачыла. Канәгать булу – кешенең иң яхшы сыйфатларыннан берсе. Автор әлеге халәтне укучыга *канәгать калу*, *канәгать булу* конструкцияләре ярдәмендә җиткерә: *Бу җаваптан Габдерәхим хәзрәт бик* ***канәгать*** *калды кебек* [4: 225]; *Инде барыннан да* ***канәгать*** *булдым дип уйлыйсың* [4: 169]; *Якут агае* ***канәгать*** *көлемсерәде* [4: 303].

Әмма сирәк кенә булса да текстларда канәгать булмау очраклары да тасвирлана: *Ул күзен кәгазь буйлап йөгертте – укыган кадәресе күңелендә* ***канәгатьләнү*** *хисе тудырмады булса кирәк* [4: 155]; *Казанцев* ***канәгатьсезлек*** *белән йөзен җыерды* [4: 153]; *Бу эш миңа һич тә* ***канәгатьлек*** *бирми* [4: 239].

Кичерү, ягъни «...кемнең дә булса берәүнең, бер тарафның хатасы, явызлыгы, рәнҗетүе, начар эше, һ. б. өчен җәза, үч ниятеннән баш тарту; гафу итү» [7: 260] хисен чагылдырган *кичерергә* фигыле, *гафу кыл-*, *гафу ит-*, *гафу үтен-* кебек конструкцияләр әсәрләрдә киң урын алган. Аларның кулланылышында семантик яктан яки эмоциональлекне белдерүдә аермалар күзәтелми: *Нугайбәк, адәм баласы хатадан хали түгел.* ***Кичерә*** *белергә кирәк* [4: 63]; ***Кичерерлек*** *дип табасыз икән – җибәрегез; Җәза тиешле икән – бирегез* [4: 54]; *Бәндәчелек белән ачык кылган, яшерен кылган, белеп кылган, белми кылган барча гөнаһларыбызны да* ***гафу кылсана*** [4: 108]; *Шушы бәндәңә*

рәхмәтләреңне иңдер, гөнаһларын ***гафу ит****!* [1: 113]; ***Гафу итегез,*** *Җәмилә Җәлиловна* [4: 231].

Автор, кайгы-хәсрәт кичерүче кешене тынычландыру, күңелен күтәрергә тырышу, елаудан туктатуны белдерү максатында, әсәрләрендә еш кына *юату* сүзен куллана: *Әмма ни әйтергә, үзен ничек* ***юатырга*** *белмәүдән гаҗиз иде* [4: 200]; *Искәндәр үзен артыннан калмыйча* ***юатып*** *йөри* [4: 286]; *Үзебез өчен яшәп калыйк әле, – дип* ***юатты*** [4: 328].

Язучы еш кына үкенү хисен укучы колагына *үкенеч* сүзе һәм *үкенергә* фигыле ярдәмендә җиткерә: *Элеккеге гамәлләре өчен* ***үкенәдер*** [4: 62]; *Үзе дә* ***үкенәдер*** [4: 63]; *Бер генә...* ***үкенечем*** *кала...* [4: 344]; *Бернәрсәгә дә* ***үкенмим*** [4: 356].

Шул ук мәгънәгә якын булган хисне белдерүче *тәүбә* сүзе һәм *тәүбә ит-, тәүбәгә кил-* конструкцияләре дә әсәрләрдә еш күзәтелә: *Бәлки, чыннан да, мин уйлаганча,* ***тәүбә иткәндер*** [4: 63]; *Ялгышуым да бар, аннары, бәлки, адәм баласы* ***тәүбәгә килгәндер****?* [4: 62]; ***Тәүбә, тәүбә****, диген, Хәсәнҗан!* [4: 25] Аларның кулланылышында семантик яктан яки эмоциональлекне белдерүдә аермалар күзәтелми.

«Персонажның яисә лирик геройның кылган эшләренә үкенү, тәүбәгә килүе белән бәйле хис-кичерешләре дә суфи шагыйрьләр иҗатында еш яктыртыла: *Бозык эшне куйасы, изге эшне йулласы, / Бозык эшдин тәүбә кыйлдым, Хак йулында буласы»* [3: 26].

Геройларның сагыну хисен кичерүләрен, ягъни «...элек белгән кешене, күрелгән берәр әйберне, яки үткән хәлне, уңай ягы белән искә төшереп, аны юксыну хисе кичерү» [7: 457] тойгысын тасвирлаганда, язучы еш кына *сагынырга* фигыленә мөрәҗәгать итә: *Саҗидәне уйламаган,* ***сагынмаган*** *көне юк* [4: 103]; *Мөхәммәдшакир оныгымны бик* ***сагындым*** [4: 230]; *Гыйззәтулла гаиләсен* ***сагынган*** *иде* [4: 219]; *Әти, әти, мин сине* ***сагындым****!* [4: 344].

Тикшерелә торган әсәрләрдә персонажларның эмоциональ һәм психик халәтен белдерүче сүзләрнең еш кулланылуы турыдан-туры психологизм кебек сәнгати алымның активлыгын күрсәтә.

Тискәре эмоцияләр шулай ук *эт, шайтан, җен* кебек экспрессивлык белән сугарылган сүзләр ярдәмендә дә белдерелгән очраклар бар: ***Эт*** *икәнсең, малай, ну да!* [4: 297]; *Кит, кеше көлдермә, карт* ***шайтан****!* [4: 351]; *Их, әйләндереп каплыйсы* ***җен*** *хатыны!* [4: 373]; ***Җен*** *карчыгы тәки эштән алдырган икән!* [4: 300]; *Мин ул кашын песи ялаган* ***җен*** *хатынын тирмәсе-ние белән алаһадан чыгарып ташлыйм! – дип, әрле-бирле йөренеп алды* [4: 310].

Тискәре эмоция еш кына *хәйләкәр* яки *карт төлке* сүзтезмәсе белән дә белдерелергә мөмкин. Бу сүзтезмәләр хәйләкәр кешеләргә, аларның начар эшләрен фаш итүгә мөнәсәбәтле кулланыла*: Тик* ***хәйләкәр төлке*** *Кыдрач сүзендә тормый* [4: 62]; ***Карт төлке*** *Мертвецов утлы табага басканмыни...* [4: 65]; *Шунда башың бетсен,* ***карт төлке****!* [4: 67]; *Ул бу* ***хәйләкәр төлкенең****... Вәлитне тотып бирергә вәгъдә бирүләрен уена да кертеп карамаган иде* [4: 86].

Сарык һәм ат кебек хайваннарны белдерүче сүзләр катнашкан түбәндәге җөмләләр дә тискәре эмоция белән сугарылган. *Сарык* сүзе бу очракта «юаш, надан кеше» [5: 464] мәгънәсен үз эченә алган: *Нугайбәк аңлады: әйе, алар өчен халык – **сарык**, болар бары тик үз иминлеген генә кайгырта* [4: 31]; *Димәк, фетнә халыкны тәмам **сарыкка** тиңли башлаган хөкүмәт кешеләренең күңеленә курку оеткысын шактый ук салган булып чыга* [4: 100]; *Патшасы халыкны сөйми, аңа ышанычы юк, **сарыкка** караган кебек карый* [4: 220]; *Ат хәтле, ат кебек* дигән чагыштыру зур, таза гәүдәле кеше [7: 53] мәгънәсен белдерү өчен кулланылган: *Әллә **ат хәтле** малайның имчәгеңне тотып ятуын телисеңме?* [4: 24].

Текстларда «әшәке, җирәнү хисе тудыра торган кеше» [5: 216] мәгънәсен белдергән *кабахәт,* «җәбер-золым күрсәтүче; явызлык эшләүче; явыз көч» [5:33] мәгънәсендәге *албасты,* «бик усал, явыз кешегә карата әйтелә» [5:25] торган *аждаһа* сүзләре дә тискәре эмоция белдерү өчен кулланыла: ***Кабахәт**! Мин аны шушы кулларым белән!* [4: 63]; *Теге **кабахәт** аны халыкка өләшүдән тыйды* [4: 30]; *Өсләренә төрле ертык-сәләмә киеп, кулларына сәнәк, чалгы, казык тоткан бу ирләр Осип күзенә урман **албастылары** булып күренә башлады* [4: 53]; *Хәзер дөресен әйт: сине абыйның **аждаһасы** рәнҗетәме? – дип сорап куйды* [4: 310].

Эмоциональлек әсәрләрдә еш кына хуплауны белдерүче *валлаһи, билләһи,* канәгатьләнү хисен белдерүче *менәтерәк,* сукрануны белдерүче *каһәр суккан,* шатлык билгесен белдерүче *рәхмәт төшкере* кебек ымлыклар белән бирелгән очраклар да күзәтелә: *Нәкъ син инде, **валлаһи**!* [4: 254]; *Әгәр кемдер мине читтән карап торса, хәйран калыр иде, **билләһи*** [4: 237]; ***Рәхмәт төшкере,** әтисенең дусты сүзчән, иң мөһиме, тарихтан хәбәрдар кеше иде* [4: 115]; *Менә Казан артында Аты юлы бар, анда сикергәләп кенә барасың инде **менәтерәк*** [4: 5]; *Ә беркөнне... шул **каһәр суккан көнне**... Җиһанның башында яман шеш тапканнар* [4: 330].

Эмоциональлек һәм экспрессивлыкны белдерүдә стилистик *-чык/-чек, -кай/-кәй, -кәш* кебек кушымчаларның да роле зур. Алар, нигездә, уңай эмоцияләр тудыру максатыннан ярату, иркәләү хисләрен белдерү өчен кулланылалар [6: 240]: *Әбиләрем шулкадәрле зиннәтле күлмәкләрне күреп аһ итте. – **Әнекәчкәем** лә генә*! [4: 291]; *Ашыкма әле, **җанкисәккәем*** [4: 335]; *Әй остазым, **кызчыгым** бер дә умартадай гөжләми, татлыдан татлы бал сыман* [4: 93]; *Менә яучы җибәртим генә, атаң шунда ук риза булыр, **кошчыгым*** [4: 179]; ***Кызчык** җавап көтә иде. – Мин дә... сезне сагындым, кызым* [4: 345]; *Аннан өйдә **энекәш** кала барыбер* [4: 247]; *Мин аңа: «Сиңа **энекәш** алып кайтабыз», – дигәндә, мәчеттә азан әйтә башладылар* [4: 334]; *Әй **балакаем**! ...Мин дөньядан үткәч, каберемне ялгыз калдырма* [4: 8].

Рөстәм Галиуллинның «Васыять» китабына кергән әсәрләрдә эмоциональ лексика татар әдәбиятының бай мөмкинлекләрен

күрсәтүче үрнәк булып тора. *Шатлану*, *көлү*, *кайгыру*, *курку*, *ачу*, *елау* кебек лексемалар һәм аларның төрле синтактик формалары геройларның эчке дөньясын, кичерешләрен һәм реакцияләрен ачык күрсәтә. Экспрессив сүзләр (*эт*, *шайтан*, *җен*) һәм фразеологик чаралар (*күз яше түгү*) текстка халыкчан төсмер өсти, ә *-чык/-чек, -кай/-кәй* кебек кушымчалар уңай эмоцияләрне ярату һәм иркәләү хисе белән сугара. Эмоциональ лексика тарихи вакыйгаларны һәм геройларның шәхси кичерешләрен берләштерүче күпер вазифасын башкара, укучыны әсәрнең эмоциональ атмосферасына чумдыра. Шулай итеп, Рөстәм Галиуллин әсәрләре татар халкының рухи байлыгын, каһарманнарның тирән кичерешләрен чагылдыруда эмоциональ лексиканың зур әһәмиятен ассызыклап күрсәтә. Бу тикшеренү әсәрләрнең семантик һәм эстетик үзенчәлекләрен тирәнрәк аңларга ярдәм итә, шулай ук татар әдәбиятының эмоциональ тел байлыгын күрсәтә.

Әдәбият

1. *Арутюнова И.Д.* Предложение и его смысл. М.: Наука, 1976. 383 с.

2. *Балли Ш.* Французская стилистика. М.: Изд-во иностр. лит., 1961. 394 с.

3. *Вәлиева М.З.* XVII–XVIII гасыр искетатар язма истәлекләрендә тотрыклы сүзтезмәләр // Фәнни Татарстан. 2024. № 3. Б. 22–30.

4. *Галиуллин Р.Г.* Васыять. Казан: Татар. кит. нәшр., 2017. 367 б.

5. *Носенко Э.Л.* Особенности речи в состоянии эмоциональной напряженности. Днепропетровск: Изд-во Днепропетров. ун-та, 1975. 132 с.

6. Татар лексикологиясе: өч томда / проект җит. М.З. Зәкиев; ред. Г.Р. Галиуллина. Казан: ТӘһСИ, 2016. Т. II. 392 б.

7. Татар теленең аңлатмалы сүзлеге. Казан: Матбугат йорты, 2005. 848 б.

Гыйлемшин Флер Фоат улы,
филология фәннәре докторы, доцент, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының баш фәнни хезмәткәре, «Россия Фәннәр академиясенең Казан фәнни үзәге» федераль тикшеренү үзәгенең әйдәп баручы фәнни хезмәткәре

Гилемшин Флер Фоатович,
доктор филологических наук, доцент, главный научный сотрудник Института языка, литературы и искусства имени Г. Ибрагимова АН РТ, ведущий научный сотрудник Федерального исследовательского центра «Казанский научный центр Российской академии наук»
Fler.Gilemshin@yandex.ru